

PROTSESS

THE TRIAL, PRANTSUSMAA-LÄÄNE-SAKSAMAA-ITAALIA 1962

Režissöör: Orson Welles

Osades: Anthony Perkins, Orson Welles, Jeanne Moreau, Romy Schneider, Akim Tomiroff

Filmi pikkus: 119 minutit

Soovitame: alates 16. eluaastast

Õppematerjalid on tehtud gümnaasiumi astme õpilastele.

Õppematerjalide teemad: filmiväliste tingimuste mõju filmile (nende tähtsus või ebaolulisus), võim, seadus, õigus, õiglus, kohusetunne, Teine maailmasõda, eksistentsialism, psühhoanalüüs, homoseksuaalsus

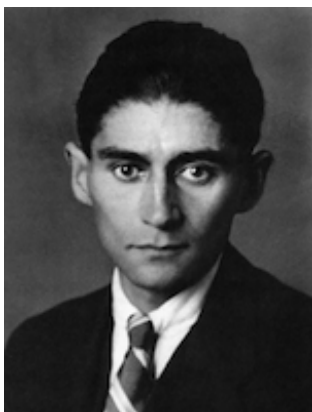
FILMI LÜHITUTVUSTUS

Orson Wellesi mängufilm „Protsess“ põhineb Franz Kafka samanimelisel romaanil (*Der Process*¹, kirjutatud 1914-15/esmailmumine 1925) ja jutustab loo ametnik Josef K. ebatavalisest vahistamisest ning sellele järgnevast protsessist. Ei Kafka modernistliku romaani klassikasse kuuluv teos ega selle

ekspressionistlik ekraniseering Wellesi poolt ei võimalda oma mitmekesisuse tõttu lihtsat lühitutvustust. „Protsessil“ on eriline koht mõlema autori loomingus. Kuigi romaan ilmus postuumselt ja Kafka ei olnud oma eluajal väga kuulus, on „Protsess“ üks tema tuntumaid, kui mitte kõige tuntum teos, ja kinnitanud tema kohta eelmise sajandi suurimate kirjanike seas. Welles, kelle filmi „Kodanik Kane“ (1941) on paigutatud korduvalt läbi aegade parimate linateoste hulka, nautis „Protsessi“ valmimise juures taas sama suurt vabadust suurstuudiote käskudest ja piirangutest, kui tal oli olnud „Kodanik Kane’i“ puhul. Eks

¹ Franz Kafka kasutas teose nimetamisel alati kirjakuju *Der Process*, tema sõber ja usaldusisik Max Brod ning hilisemad kirjastused on seda hiljem muutnud.

osalt just seetõttu on ta nimetanud „Protsessi“ oma parimaks filmiks.

Küll aga ei saa kindlalt väita, et Kafka (fotol) oma teosesse sama suure entusiasmiga suhtus. Kafka suhteline tundmatus tema eluajal ei paigutu lihtsalt kannatava kunstniku müüdiloomesse, kus autor on väidetavalt

„oma ajast ees“ ja publikul kulub aega, enne kui ta hakkab autori geniaalsust mõistma. Need vähesed tekstid, mille ilmumist Kafka ise lubas, olid suhteliselt edukad ja ta oli tuntud mitte ainult kirjanduse erialaringkondades, vaid edukas ka oma päevatöös juristina. Kafka soov, et enamus tema teoste käsikirjadest hävitataks pärast tema surma, ei olnud kirklik meeltesegadus, kuna ta andis väga täpsed juhised, mida ja millisel kujul võib avaldada. Selle vaatamata väidab Kafka kirjanikust sõber Max Brod, et Kafka ei oleks oma pärandi hävitamist talle usaldanud, kui ta oleks seda tõesti soovinud, sest Kafka teadis, kui väga Brod tema annet austas. Seega, tänu sellele, et Brod murdis oma lubadust, on meil täna üldse võimalik „Protsessi“ nautida. Kafka ise määras kõik oma romaanid hävitamisele.

See lühike pilguheit mõningatele Wellesi filmi ja Kafka romaani puudutavatele teguritele loob tausta mõistmaks, miks selle romaani ja filmi üle on aastakümnete jooksul nii lõputult arutletud. Kuid erinevate tõlgendusvõimaluste paljususe puhul on romaani ja filmi loomistingimustest olulisemgi nende tekstide enda keerukus. Ja kuigi sellised keerukad ja lihtsaid lahendusi trotsivad raamatud ja filmid võivad tunduda harjumatud, mõnele vaatajale/lugejale ehk isegi igavad, seisneb

nende võlu selles, et nende puhul ei saa keegi täie kindlusega väita, et nende tõlgendus on just see ainuõige.

VIHJEID FILMI ANALÜÜSIKS

Ülesanded jagunevad laias laastus kaheks; filmieelseteks ja filmijärgseteks. Arvestatud on, et õpilased saaksid arutleda nii individuaalselt kui gruppides, kirjalikult kui suuliselt. Tähele maksab panna, et ainuõigeid tõlgendusi ei ole ning erinevatel aegadel ja erinevates tingimustes saavad oluliseks kord, siis jälle teised tõlgendused.

Enne filmi vaatamist soovitame Franz Kafka raamatu "Protsess" õpilastega läbi lugeda.

FILMIEELSESED TEGEVUSED

Enne konkreetse filmiadaptatsiooni uurimise juurde asumist võiks arutleda mõningate filmi ja kirjanduse tõlgendamist puudutavate kitsaskohtade üle laiemalt.

1. Teose seos teosevälisega

Miks peaks/ei peaks kirjandusteose/filmi tähendust otsima kirjanduse/filmivälisest reaalsusest (st tähendab päris elust)? Kas ja kuidas avaldavad raamatu/filmi loomistingimused konkreetsetele teostele mõju? Kas oskate selle kohta tuua näiteid? Kas see mõju aitab täielikult selgitada, mis antud raamatus/filmis toimub või mida raamatus/filmis kujutatuga öelda tahetakse?

2. Autori roll

Üks olulisemaid raamatu/filmiväliseid mõjusid on antud raamatu/filmi autor. Kuigi teose ja autori vaheline seos on selge, kirjanik kirjutab raamatu ja režissöör lavastab filmi, siis kas on võimalik nende kahe vahele päris võrdusmärki panna? Kas ja kui palju paneb kirjanik/režissöör ennast oma teostesse? Kas see protsess on samaväärne nii kirjaniku kui režissööri puhul, kui arvestada, et üks kirjutab

enamasti üksi (kuigi ka hea toimetaja, raamatukujundaja, reklaamikampaania, kirjanduskriitika jms rollist teose hinnangul ei saa mööda vaadata), samas kui teine töötab suures kollektiivis (lisaks režissöörile aitavad filmi valmimisele kaasa näitlejad, stsenaarist, produtsendid, operaatorid, monteerijad jne).

3. Lugeja/vaatajat ootused

Kuigi on selge, et autori mõju teosele on suur, siis kuidas suhtuda sellesse, kui autor aimab ette lugeja tõlgendusvõimalusi ja muudab seetõttu neist kõige ilmsemad väheusutavateks? Miks petavad raamatud/filmid tihti lugeja/vaataja ootusi?

4. Raamatu suhe filmiadptsiooniga

Kuidas on adaptatsioon seotud kirjandusteosega, millel see põhineb? Kuna filmi seisukohalt on kirjandusteos samuti osa filmivälisest reaalsusest, siis kas peab adaptatsioon olema truu kirjandusteosele, millest ta lähtub? Põhjendage oma seisukohta.

5. Võimalikud märksõnad filmi täpsemaks jälgimiseks

- Milliseid ideid ja millist meeleolu püüab film edasi anda?
- Kuidas viimane sarnaneb/erineb võrdluses raamatuga?
- Kuidas film teie meeleolu juhib?
- Millised on filmis kujutatud ruumid?
- Milliseid erinevaid valgustusvõtteid märkate?
- Kuidas mõjub erinevates stseenides kasutatud helitaust?
- Milline on näitlejatöö ja kuidas see mõjutab suhtumist tegelastesse?
- Kuidas sarnanevad/erinevad filmi tegelased teie ettekujutusega neist, mis tekkisid romaani lugemisel?
- Kas märkate tähenduslikku montaaži kasutamist või et kaamera liikumisega/staatilisusega püütakse vaatajale midagi mõista anda?
- Kus paikneb filmis mõistujutt „Seaduse ees“ võrreldes romaaniga? Kuidas on mõistujutt filmis kujutatud?

FILMIJÄRGSED TEGEVUSED

Võimalikud arutlusteemad ja iseseisvad tööd pärast filmi vaatamist.

6. Seadus ja võim

Kuidas on filmis kujutatud seadust ja võimu? Näiteks seisab Josef K. ühes stseenis hiiglaslike uste ees, hiljem aga kõrgub tema taustal sarnaselt kirik. Mida need kaadrid teie arvates väljendavad? Kas sarnaseid elemente ja võrdlusi leiab ka romaanis? Pange individuaalselt kirja vähemalt viis märksõna, mis väljendavad antud filmis seadust ja võimu. Seejärel põhjendage oma märksõnu teistele.

7. Õigus ja õiglus

Kuidas on filmis kujutatud õigust ja õiglust? Mis vahe on neil kahel mõistel ja kuidas avaldub nende mõistete vaheline erinevus filmis? Kas advokaadist on abi Josef K. süüasja lahendamisel? Kuidas suhtub film/romaan üksikisikusse ja tema võimesse ennast esindada? Põhjendage oma seisukohti, tuues näiteid filmis esinevatest ruumi ja tegelaste vahelistest proportsioonidest, tegelaste vahelistest suhetest, võttenurgast, valgustusest jms.

8. Kohusetunne

Mida arvata Josef K. kohusetundest seoses tema kaasusega ja talle jutustatud mõistujutuga mehest, kes seisis seaduse ukse ees. Kuigi seaduse uks ei olnud mitte ainult lukust lahti, vaid ka spetsiaalselt mehele mõeldud, oli selle ees siiski ka võimas valvur. Seega, kas teie arvates hoidis mõistujutu meest maalt tagasi ainult hirm seaduse valvuri ees? Kas ja kuidas saab meest maalt võrrelda Josef K.-ga?

9. Teine maailmasõda

Üks oluline viis, kuidas Wellesi filmi loomistingimused erinevad Kafka romaani loomistingimustest, on see, et film valmib pärast Teist maailmasõda. Kas ja kuidas avaldub see ajalooline tõsiasi filmis? Mida püütakse öelda näiteks numbrimärke kandvate poolpaljaste inimestega? Mida arvata selles valguses levinud arusaamast, et Kafka teos oli mõnes mõttes prohvetlik? Kas selliseid viiteid konkreetsetele ajaloosündmustele leiab ka romaanist?

10. Eksistentsialism

Kuidas saab romaani/filmi mõista eksistentsialistlikult ehk aspektist, kus vastuseid otsiva inimese ja vaikiva maailma vahel valitseb lahendamatu konflikt? Milline tähtsus on sellises kontekstis teose pealkirjal?

Nii saksakeelne originaalpealkiri *Der Process* kui filmipealkirja prantsuskeelne kuju *Le procès* annavad edasi ka eesti keeles avalduvat topelttähendust, protsess kui kohtuasi ja kulg, mida ingliskeelne *The Trial* ei võimalda. Kuidas on teie arvates eksistentsiaalseid mõtteid väljendatud romaanis/filmis? Silmas tuleb pidada ka seda, et eksistentsialismi kõrgaeg leiab aset oluliselt hiljem kui romaani ilmumine.

11. Psühhoanalüüs

Kuidas saab romaani/filmi psühhoanalüütiliselt mõista? Varem oli Kafka loominguga analüüsimisel oluline koht psühhoanalüüsil.

Eriti võrdlesid varasemad tõlgendajad psühhoanalüüsis olulisel kohal olevat Oidipuse kompleksi Kafka ja mitme tema teose tegelaste (nt „Metamorfoos“) keeruliste isa-poja vaheliste suhetega. Oidipuse kompleksi kohaselt tahab meesterahvas endale teadvustamata surmata oma isa, et olla koos oma emaga (mida ei pea muidugi otsesõnu mõistma). Kas näete romaanis/filmis avalduvat keerulisi võimaliku isafiguuri ja Josef K. vahelisi suhteid? Kafka loominguga psühhoanalüütilise tõlgenduse vastu on hiljem sõna võtnud prantsuse filosoofid Gilles Deleuze ja Félix Guattari, kes räägivad liiga suurest Oidipusest Kafka loomingus. Nad väidavad sellega, et Kafka on teadlikult isafiguuride ja poegade vahelisi suhteid rõhutanud, et teoste tõlgendusvõimalusi laiendada ja mitte lasta neid ühe tõlgendusviisi abil fikseerida. Kas leiate, et Wellesi filmis on isafiguuri ja poja vaheline võitlus kuskil rõhutatud piirini, kus see ei tundu enam psühholoogiliselt usutav? Kuidas avalduvad sellised teemad romaanis võrdluses filmiga?

12. Homoseksuaalsus

Veel üks filmiväline tegur, mis võis filmi mõjutada, on Josef K.-d mänginud Anthony Perkinsi sel ajal varjatud homoseksuaalsus. Kuigi näitleja ja režissöör ei puudutanud seda teemat filmivõtete ajal kunagi otsesõnu, väidavad Wellesi tundnud inimesed, et ta oli sellest faktist teadlik. Kas märkate filmis stseene, mille põhjal tundub, et režissöör on teadlikult selle mõttega mänginud? Ka Kafka puhul on räägitud tema võimalikust homoseksuaalsusest, seda vaatamata asjaolule, et ta oli mitmel korral kihlatud. Kui oluliseks tuleb sellist eraelulist informatsiooni romaani/filmi mõistmisel ja mõtestamisel pidada? Kui levinud on teie arvates sellise võrdlusmärgi paigutamine teose autori ja teose peategelase vahele? Võrrelge Wellesi filmis ja teistes „Protsessi“ ekraniseeringutes

leiduvaid Josef K.-sid piltidega Kafkast. Kas romaan annab mingit alust, et Josef K.-d selliselt kujutada? Kui õiglane on selline samastamine autori suhtes ja kuidas mõjutab seda, mida kirjanik/režissöör tegelikult püüab oma teosega väljendada?

Õppematerjalid on valmistanud Teet Teinemaa. Õppematerjalide valmimist toetas Eesti Kultuurkapital.